

SZELÉNYI IVÁN (1938–2026) PÁLYÁJA A MODERN MAGYAR SZOCIOLÓGIA KONTEXTUSÁBAN

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2026.2.101>

Cikkazonosító: e202624

ABSZTRAKT

A tanulmány Szelényi Iván szakmai életútján keresztül vizsgálja a magyar szociológia 1960 és 2026 közötti intézményi, politikai és nemzetközi átalakulásait. Művei, interjúi és szakirodalmi elemzések alapján arra keresi a választ, hogy Szelényi elméleti és empirikus munkássága, valamint tudományszervező tevékenysége miként járult hozzá a hazai szociológia fejlődéséhez és nemzetközi beágyazódásához, illetve hogyan formálták pályáját a tudományos mező politikai és intézményi feltételei. Az elemzés három korszakot különít el. Az első Szelényi szociológussá válását, város- és lakásszociológiai kutatásait, kritikai pozíciójának kialakulását és 1975-ös kényszerű emigrációját tárgyalja. A második az emigráció éveiben kibontakozó nemzetközi pályáját, továbbá a redistributív egyenlőtlenségek, az értelmiség osztályhatalma és a megszakított polgárosodás elméletének kidolgozását elemzi. A harmadik a rendszerváltás utáni hazai visszakapcsolódását, valamint a posztkommunista osztály- és elitképződés, a társadalmi kirekesztés és az illiberális kapitalizmus vizsgálatát mutatja be. A tanulmány fő állítása, hogy Szelényi magyar szociológiában betöltött szerepe a belső intézményi tagság, a kényszerű kívülállás és a transznacionális közvetítés változó konfigurációjaként értelmezhető.

Kulcsszavak: Szelényi Iván, magyar szociológia, szociológiatörténet posztkommunista kapitalizmus

THE CAREER OF IVÁN SZELÉNYI (1938–2026) IN THE CONTEXT OF MODERN HUNGARIAN SOCIOLOGY

ABSTRACT

This article examines the institutional, political and international transformations of Hungarian sociology between 1960 and 2026 through the professional trajectory of Iván Szelényi. Drawing on Szelényi's scholarly works, interviews and secondary literature, it asks how his theoretical and empirical research and his academic organizational activities contributed to the development and international embeddedness of Hungarian sociology, and how the political and institutional conditions of the scholarly field shaped his career. The analysis distinguishes three periods. The first traces Szelényi's formation as a sociologist, his research on urban development and housing, the emergence of his critical position and his forced emigration in 1975. The second examines his international career in exile and the development of his theories of redistributive inequalities, the class power of intellectuals and interrupted embourgeoisement. The third discusses his renewed involvement in Hungarian sociology after the regime change and his research on post-communist class and elite formation, social exclusion and illiberal capitalism. The article argues that Szelényi's role in Hungarian sociology can be understood as a shifting configuration of institutional membership, forced externality and transnational mediation.

Keywords: Iván Szelényi, Hungarian sociology, history of sociology, post-communist capitalism

¹ ELTE Társadalomtudományi Kar, Társadalomelmélet Tanszék.

SZELÉNYI IVÁN (1938–2026) PÁLYÁJA A MODERN MAGYAR SZOCIOLÓGIA KONTEXTUSÁBAN

Szelényi Iván 2026. augusztus 3-án, 88 éves korában, hosszan tartó betegséget követően hunyt el. Halálakor a Yale University William Graham Sumner emeritus professzora, az NYU Abu Dhabi Max Weber emeritus professzora, az MTA rendes és a TÁRKI igazgatósági tagja volt. Szakmai pályája csaknem hat évtizeden keresztül kapcsolódott a magyar szociológia történetéhez. Életútja a szociológia 1960-as évekbeli intézményesülési folyamatától az államszocialista társadalom kritikai elemzésén és a nemzetközi akadémiai pályán át egészen a rendszerváltás utáni magyar társadalom vizsgálatáig ível. Az MTA megemlékezése Lukács György, Heller Ágnes és Kornai János mellett az elmúlt száz év nemzetközileg legjelentősebb magyar társadalomtudósai közé sorolta.²

Szakmai életútjának elemzése ezért nem csupán egy kiemelkedő szociológusi életmű rekonstruálására ad lehetőséget, hanem annak vizsgálatára is, hogy a tudományos teljesítményt és a kutatói pozíciókat miként alakították a magyar szociológiai mező intézményi átalakulásai, politikai feltételei és nemzetközi kapcsolatai. A tanulmány ennek megfelelően két, egymással összefüggő kérdésre keresi a választ. Egyrészt azt vizsgálja, hogy Szelényi elméleti és empirikus munkássága, valamint intézményépítő, oktatói, kapcsolatépítő és tudományszervező tevékenysége miként járult hozzá a magyar szociológia szakmai teljesítményéhez és nemzetközi beágyazódásához. Másrészt arra kérdez rá, hogyan változott Szelényi helyzete és szerepe a hazai, majd a nemzetközi szociológiai mezőben, és e változások miként kapcsolódtak a tudományterület intézményi és politikai feltételeinek átalakulásához. A források feldolgozása során az eredetileg elsősorban életmű- és hatástörténeti megközelítés a kölcsönös összefüggések vizsgálatával egészült ki. Nemcsak az vált fontossá, hogy Szelényi miként alakította a magyar szociológia kutatási irányait, intézményeit és nemzetközi kapcsolatait, hanem az is, hogy a hazai szociológiai mező intézményi lehetőségei és korlátai, politikai függései és konfliktusai miként formálták kutatói pályáját, szakmai identitását, érdeklődését és elméleti orientációját. E kölcsönhatások időbeli változását a tanulmány három korszak elkülönítésével elemzi:

- 1960–1975: Szelényi és a magyar szociológia újjászerveződése – a „pasaréti úri fiú” identitásától a baloldali társadalomkritikáig.
- 1975–1989: az emigráció évei – egy nemzetközi pálya és az államszocializmus összehasonlító szociológiája.
- 1990–2026: visszatérés és újbóli jelenlét a magyar szociológiában.

² https://mta.hu/mta_hirei/elhunyt-szelenyi-ivan-szociologus-az-mta-rendes-tagja-115575

1960–1975: SZELÉNYI ÉS A MAGYAR SZOCIOLÓGIA ÚJJÁSZERVEZŐDÉSE A „PASARÉTI ÚRI FIÚ” IDENTITÁSÁTÓL A BALOLDALI TÁRSADALOMKRITIKÁIG³

Kezdetek: gyors felemelkedés, majd politikai kiszorítás

Szelényi Iván szakmai életének 1960 és 1975 közötti szakasza rendkívül sűrű pályáiv. Külkereskedelmi diplomával induló fiatal közgazdász másfél évtized alatt a magyar szociológia egyik vezető empirikus kutatójává, folyóirat-szerkesztővé és nemzetközileg tájékozott társadalomkutatóvá vált, majd politikai okokból elvesztette hazai állásait és családjával kénytelen volt elhagyni Magyarországot. Pályája e korai szakasza azonban nem írható le egyszerűen úgy, mint a rendszerrel szembeni ellenzékiesség fokozódása. A korszak megértéséhez három egymásba kapcsolódó folyamatot érdemes követni. Az első Szelényi szociológussá válása (KSH Könyvtár, a berkeley-i ösztöndíj, MTA Szociológiai Kutatócsoport), a második elméleti radikalizálódása a Konrád Györggyel végzett város- és lakásszociológiai kutatások nyomán, a harmadik az 1971–1974 közötti politikai konfliktusok sora, amely Konrád Györggyel közösen a Harashti-perben vállalt szerepüktől *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című kéziratuk elkészítésén és az őrizetbe vételen át Szelényi 1975-ös távozásig vezetett.

1960–1963: a KSH Könyvtárától a szociológiáig

Szelényi 1960-ban a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem (MKKE) külkereskedelem szakán szerzett diplomát, de visszaemlékezése szerint családi-társadalmi háttere,⁴ polgári származása miatt nem számíthatott magától értetődő szakmai elhelyezkedésre. 1960. július 1-jétől a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Forgalomstatisztikai Főosztályán kezdett el dolgozni, majd a KSH Könyvtárába került. Ezt az állomást később nem kényszerű kitérőként, hanem intellektuális fordulópontként értékelte. *„Én lettem a külföldi folyóirattár őre, s kezemen mintegy 800 külföldi folyóirat ment keresztül”* (Szelényi 2015a:4). A könyvtár egyszerre biztosított számára hozzáférést a kortárs nyugati szociológiai, statisztikai és közgazdasági irodalomhoz, valamint személyes kapcsolatokat a magyar társadalomtudomány meghatározó szereplőivel. Szelényi korai szakmai identitása nem a marxista elméleti képzésből, sokkal inkább olvasmányélményeiből, szakmai barátságokból és empirikus érdeklődésből formálódott, amit a KSH sajátos intézményi környezete is erősített, amely a korszak több, politikailag kényes vagy félreállított értelmiségijének adott menedéket. 1963-as szabadulása után itt kapott állást Bibó István, akinek szellemisége meghatározó volt gondolkodására. Szelényi később Bibó egyik informális megjegyzéséhez kötötte az értelmiség osztályhatalmáról szóló gondolat első impulzusát. Bibó szerint ugyanis a szocialista *„rendszernek a legnagyobb hazugsága, hogy a proletariátus diktatúrája. Ha valami, akkor ez az értelmiség diktatúrája”* (Szelényi 2015a:4).

A KSH-ban ekkor már folytak a Ferge Zsuzsa és Kemény István vezette rétegződéskutatás előkészítő munkái, melyek módszertani és elméleti megalapozást is jelentettek Szelényi későbbi szociológiai kutatásaihoz. Az 1964-es, Kölnben megrendezett UNESCO módszertani szemináriumon pedig már Fergével közösen vettek részt, ahol alkalom nyílt vezető nyugati szociológusokkal együtt megvitatni és tesztelni a mintavételi eljárás, a kérdőívkészítés kérdéseit és egyéb módszertani kérdéseket is (Ferge–Szelényi 1964).

³ Szelényi több interjúban is „pasaréti úriúrként” hivatkozott magára (Szelényi 2015a; 2015b; 2018).

⁴ Nagypja Szelényi Ödön pedagógus, teológus, egyetemi tanár, édesapja Szelényi Gusztáv zoológus, entomológus, édesanyja Csapó Julianna volt.

1963–1965: az MTA kutatócsoportja, Berkeley és az amerikai empirikus szociológia

Az MTA Szociológiai Kutatócsoportja 1963-ban alakult meg Hegedüs András vezetésével (Szabari 2020a, 2020b). Szelényi 1963-tól másod-, 1967-től teljes állásban kapcsolódott a csoporthoz. „Életem során sokfelé dolgoztam, kiváló intézményekben. [...], 76 évesen azt mondhatom, hogy életem intellektuálisan legizgalmasabb, fejlődésemre a legnagyobb hatást gyakorló korszaka az 1963–68 között az MTA Szociológiai Kutató Csoportjában eltöltött idő volt” (Szelényi 2015b:82).

1964-ben Ford-ösztöndíjjal egy évet töltött a Kaliforniai Egyetemen, Berkeley-ben. Az út nem egyszerűen presztízsnövekedést hozott számára, hanem az amerikai empirikus szociológia elméleti és módszertani világának közvetlen megismerését, illetve kapcsolatok építését.⁵ E tapasztalat mellett a KSH-ban már folyó adatfelvételek ismerete tette lehetővé számára, hogy a hazai kutatásokba korszerű adatfelvételi módszereket, összehasonlító és strukturális szempontokat hozzon be. Későbbi önjellemzésében „amerikai stílusú empirikus szociológusként” (Szelényi 2015a:5) határozta meg akkori helyzetét, amely a hatvanas évek közepén politikailag elfogadhatóbb volt, mint a Lukács-iskola vagy Hegedüs nyíltabban marxista társadalomkritikája. A kutatócsoport sokféle társadalmi, tudományos és világnézeti háttérrel rendelkező munkatársa adta e műhely intellektuális erejét, mely az 1960-as években meghatározó szerepet játszott a magyar szociológia diszciplináris és intézményi megalapozásában. Jelentősége nem kizárólag az egyes kutatások mai mércével megítélt módszertani kiforrottságában keresendő, ugyanakkor a csoport a hazai szociológiai tudás egyik legfontosabb központjává vált, és egyetemi szociológusképzés hiányában részben a szakmai képzés és továbbképzés feladatait is ellátta. Műhelyjellegét erősítette, hogy munkatársai – a századelő társadalomtudósainak felvilágosító, közéleti értelmiségi szerepfelfogását részben felelevenítve – kritikai szociológiát műveltek. A kritikai szociológia a hatvanas évek magyarországi viszonyai között sajátos jelentést kapott. Hegedüs és köre, a többnyire marxista indíttatású kutatók kritikája nem a fennálló társadalmi rend elutasítására vagy egy alternatív berendezkedés kidolgozására irányult, hanem a hivatalos ideológia és az empirikusan feltárt társadalmi valóság közötti eltérések láthatóvá tételére. A kutatók azt igyekeztek bemutatni, hogy a társadalmi folyamatok nem szükségképpen az ideológiai előfeltevéseknek vagy a politikai hatalom által megfogalmazott állításoknak megfelelően alakulnak. E kritikai beállítódás egyúttal modernizációs elkötelezettséggel is párosult. A szociológia képviselői hittek abban, hogy a társadalom tudományos megismerése hozzájárulhat működésének javításához, modernizációjához és az egyenlőtlenségek mérsékléséhez. Mindezek következtében a kutatócsoport a magyar szociológia újjászerveződésének egyik meghatározó műhelyévé és szimbolikus intézményévé vált (Szabari 2020b).

1964–1969: Konrád György, a VÁTI és a városszociológiai kutatási program

Szelényi szakmai pályáját jelentős mértékben meghatározta Konrád Györggyel kialakult munkatársi és baráti kapcsolata. Konrád, aki a Városépítési Tudományos és Tervező Intézetnél (VÁTI) dolgozott, Szelényit is bevonta a hazai lakásállomány felméréséhez kapcsolódó empirikus kutatásokba.⁶ Érdeklődésük az új lakótelepek társadalmi összetétele, a lakáselosztás mechanizmusai irányába mozdult el.⁷ *Az új lakótelepek szociológiai*

5 Talcott Parsons 1966-os magyarországi látogatása során ő kísérte az amerikai szociológust és tolmácsolta előadását az akadémián (Szelényi 2015b:82–83).

6 Az első nagyobb publikációs eredmények közé tartozott a Nemes Ferencsel közösen írt *Lakóhely és közösség* (1967), amely egy budapesti szegénynegyed lakás- és közösségi viszonyait vizsgálta.

7 Fő kutatási kérdésük az volt, hogy „mennyiben tér el az adott városrész népességének szerkezete az össznépességtől? Pontosabban: milyen társadalmi és demográfiai csoportok szerepelnek benne a városi lakosság egészének összetételéhez képest kiemelkedő arányban?” (Szelényi–Konrád 1969:21).

problémái 1969-ben jelent meg (Szelényi–Konrád 1969). Egyik legfontosabb eredményük az volt, hogy empirikus kutatások alapján kimutatták: az új lakótelepi lakások az adminisztratív lakáselosztási rendszer eredményeként nem a legalacsonyabb jövedelmű és a legrosszabb lakáskörülmények között élő csoportokhoz kerültek, hanem a lakáskiutalások kedvezményezettjeinek körében a városi népesség társadalmi összetételéhez viszonyítva felülreprezentáltak a magasabban iskolázott közép- és felsőbb rétegek. A szerzők ezért arra jutottak, hogy problematikus lehet, ha „*a szociális lakáselosztás, valamint a bérkiegészítésképpen történő állami lakáselosztás szempontjai és szervezeti formái összekeveredtek*” (Szelényi–Konrád 1969:139), ezért az új lakótelepek megépítése összességében nem nevezhető szociális lakásépítésnek, és súlyos térbeli-társadalmi szegregációt hozhat létre (Szelényi–Konrád 1969:146–147).⁸

A várostervezőkkel folytatott együttműködés eleinte termékeny volt, de hamar felszínre hozta a technokrata tervezési racionalitás és a lakossági szükségletek közötti feszültséget. A konfliktus a kistelepülések „optimális” méretéről és a központi településhálózati tervezésről szólt. Szelényi visszaemlékezése szerint a tervezők megütközve kérdezték tőlük: „*Szóval ti azt mondjátok, hogy az emberek lakjanak ott, ahol akarnak?*” (Szelényi 2015a:4). Konrád és Szelényi nem pusztán technikai hibát láttak a fejlesztéspolitikában, hanem azt a szerkezeti problémát, hogy a tervezői racionalitás magasabb rendűnek nyilvánította magát az egyéni és közösségi preferenciáknál. E felismerés a későbbi „racionális redisztribúció” fogalmának egyik empirikus előzménye lett.

1968–1972: intézményi felemelkedés és az empirikus program radikalizálódása

Az 1960-as évek eleji konszolidáció és reformidőszak után, 1968-tól kezdődően fokozatos keményedés figyelhető meg a magyar politikai életben, ami a szociológia területén is éreztette hatását. Hegedüs András 1968-ban politikai okokból eltávolították a kutatócsoport éléről, helyét Kulcsár Kálmán vette át. Szelényi ebben az időszakban már több intézményi szinten dolgozott. Részmunkaidőben vezette a Lakos Sándor irányította MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének szociológiai részlegét, 1970-ben pedig az akadémiai intézet Település- és Lakásszociológiai Osztályának vezetőjévé nevezték ki. Tanított a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, és 1972-ben az akkor induló *Szociológia* című folyóirat egyik vezető szerkesztője lett. Párton kívüli, nem marxistaként ekkor az egyik legmagasabb pozícióba jutott magyar társadalomtudós volt (Takács 2017:869–870). A pozíciók sokasága nem jelentett politikai azonosulást, de sikerét segítette, hogy kezdetben távol maradt a legérzékenyebb politikai ügyektől (pl. az 1968-as prágai bevonulás ellen nem tiltakozott), és elsősorban empirikus kutatóként azonosították, amit segített, hogy írásaiban nem a marxista ideológia, hanem a szociológia szakmai nyelvezetén kommunikált. Kutatási témái azonban egyre kevésbé maradtak politikailag semlegesek. A lakáselosztás, a városfejlődés és -tervezés mögött mind világosabban rajzolódtak ki a politikai és társadalmi érdekviszonyok, valamint a redisztribúcióból fakadó egyenlőtlenségek, melyeket explicit módon megfogalmazott.

A Konráddal írt *A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai* című írásuk⁹ 1971 decemberében csak úgy jelenhetett meg a *Valóságban*, hogy a szerkesztőség a tanulmány előtt Berend T. Iván kritikai tanulmá-

⁸ Szelényi ugyanebben az évben *Empíria és szociológia* címmel programadó tanulmányt közölt. A szöveg alaposan körüljárja az empirikus kutatásokkal kapcsolatos pro- és kontra érveket és felhívja a figyelmet arra, hogy az empirikus kutatások sem tekinthetők teljes mértékben értékmentesnek. Ugyanakkor amellet érvel, hogy ezek a kutatások szakpolitikai alternatívákat és normatív következtetéseket tehetnek láthatóvá (Szelényi 1969).

⁹ Szelényi később erre az írásukra úgy emlékezett vissza, mint ami a legnagyobb szakmai teljesítményük volt (Szelényi 2015b).

nyát is leköszölte. A szerzők a magyar városfejlődés elmaradottságát nem történeti adottságként, hanem az előző két évtized gazdaság- és társadalompolitikájának következményeként értelmezték. Elsősorban a települések infrastruktúrafejlesztésének elhanyagolását az iparfejlesztésekkel szemben, az adminisztratív lakáspolitikát és az ezekből kialakuló konfliktusokat bíralták. Hangsúlyozták, hogy „az ipari beruházások ilyen magas arányát csak úgy lehetett biztosítani, hogy az infrastruktúra növekedését nem a fizetőképes kereslettől, hanem az iparfejlesztő gazdaságpolitikától tette a központi tervezés függővé, oly módon, hogy a mesterségesen szűkössé tett infrastrukturális termékeket kivonta a piacról, kialakította elosztásuknak hatósági, juttatásszerű jellegét, s értéküket a munkabérbe nem építette bele” (Konrád–Szelényi 1971:2). Így a béreket alacsonyabban lehetett tartani, a lakhatásról, és infrastruktúráról az állam juttatások formájában „gondoskodott” – vagy nem, ahogyan azt Szelényiék kimutatták. Tehát két szempontból is erős kritikát fogalmaztak meg: egyrészt a szocialista állam nem látta el a feladatát, másrészt a juttatások elosztásánál nem a leginkább rászorulókat vagy éppen a munkásosztály tagjait részesítette előnyben.¹⁰ Az 1960-70-es években végzett kutatásaik legfontosabb eredménye volt annak kimutatása, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű társadalmi csoportok – mindenekelőtt a betanított és segédmunkások – az állami lakáselosztásban következetesen hátrányba kerültek az értelmiségiekkel és a magasabb beosztású szellemi foglalkozásúakkal szemben. Míg az utóbbiak a városi átlagnál nagyobb arányban jutottak újépítésű állami bérlakáshoz, addig a munkások lakásigényüket elsősorban piaci vagy részben piaci megoldásokkal, lakásvásárlással, illetve családi ház építésével tudták csak kielégíteni. E felismerés vezetett ahhoz az általánosabb elméleti következtetéshez, hogy míg a kapitalista társadalmakban az egyenlőtlenségeket elsődlegesen a piac termeli, hatásaikat pedig a jóléti állam adminisztratív újraelosztással igyekszik mérsékelni, addig az államszocializmusban maga az adminisztratív elosztás hozza létre az alapvető egyenlőtlenségeket. Ebben a rendszerben a piac paradox módon részleges korrekciós mechanizmusként működhetett, és bizonyos felzárkózási lehetőségeket kínálhatott az állami redistribúcióban hátrányos helyzetbe kerülő társadalmi csoportok számára.

1973: szakmai szolidaritás, politikai konfliktus és a pálya megtörése

Az 1968 után meginduló politikai visszarendeződés 1973-ban nyílt ideológiai támadássá vált. Ludassy Mária visszatekintése szerint az év „lidércnyomásos” hangulatát a gazdasági reform visszavétele, az ideológiai szigor, az értelmiségellenes retorika és a Lukács-tanítványok elleni eljárás határozta meg. Az MSZMP KB 1973 májusi határozata több filozófust és szociológust antimarxista nézetekkel vádolt, az érintettek közül többen elvesztették akadémiai állásukat (Ludassy 1998:56–61, Szabari 2020b).

Szelényi e ponton ugyanakkor nem elsősorban kutatásai miatt került konfliktusba a hatalommal, hanem szakmai és személyes szolidaritása következtében. Tiltakozó aláírást kezdeményezett Heller Ágnes és társai eltávolítása ellen, majd többek között Hegedüs Andrással, Konrád Györggyel szerepet vállalt Haraszti Miklós *Darabbér* című kéziratának (Haraszti 1989) perében. A *Szociológia* szerkesztőjeként azt vallotta, hogy a művet értékes és realista üzemi elemzésnek tartja, és közölni akarta (Betlen 1989:153). A szerepvállalás után eltávolították a Társadalomtudományi Intézetből és a folyóirat szerkesztőségéből, valamint átmenetileg publikációs tilalom alá került (Szelényi 2015a:5–6). Ludassy szerint Haraszti 1973 májusi letartóztatása és Konrád őrizetbe vétele világos politikai üzenetet hordozott: „A legnemesebb vadakra sincs többé vadászati tilalom”

¹⁰ A kutatási program összegzése a *Településrendszer és társadalmi struktúra* című kandidátusi értekezés lett, amelyet Szelényi 1972-ben nyújtott be és 1973-ban védett meg. Az értekezésben a lakásrendszer már a szocialista társadalom tágabb szerkezeti egyenlőtlenségeinek modelljeként jelent meg.

(Ludassy 1998:59). Szelényi későbbi visszaemlékezése szerint Kulcsár Kálmán arra kérte, hogy ne írjon és ne járjon be az intézetbe, miközben fizetését még folyósították. A helyzet paradoxonát Kulcsár állítólag azzal érzékeltette, hogy Konrád és Szelényi nem egyszerű „polgárpukkasztók”, hanem „káderpukkasztók” (Szelényi 2015a:6). A politikai nyomás tehát nem azonnal zárta le a pályáját, hanem olyan átmeneti állapotot hozott létre, amelyben az intézményi munkavégzés lehetetlenné vált, miközben a formális státusz egy része ideiglenesen fennmaradt.

1973 vége – 1975: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz

A kutatási lehetőségek beszűkülése hozzájárult a nagy elméleti összegzés megszületéséhez.¹¹ Konrád és Szelényi úgy döntött, hogy mintegy tízévnyi empirikus kutatás következtetéseit egy átfogó társadalomelméleti kéziratban fogalmazza meg, mely elsősorban Polányi Károly redisztribúciós elméletéből kiindulva tekintette át a társadalmi csoportok, elsősorban az értelmiség társadalmi helyzetét. A könyv központi tézise szerint a kelet-európai államszocializmusban az értelmiség történetileg új módon, osztállyá szerveződve közeledett a hatalomhoz. A tervezők és redisztribútorok pozíciója nem egyszerűen magas iskolázottságukból eredt, hanem a teleologikus tudás, vagyis a társadalmi célok megfogalmazásának és legitimálásának képessége biztosította számukra a központi újraelosztás feletti rendelkezés lehetőségét. A tézis reflexív is volt, hiszen a szerzők saját értelmiségi helyzetüket ugyancsak az elemzés tárgyává tették (Konrád–Szelényi 1989).

Tudták, hogy a kézirat Magyarországon nem jelenhet meg. Szelényi ezt később „tudományos öngyilkosságként” értelmezte. A rendőrségi megfigyeléssel számoltak, a készülő példányt időnként elásták, a gondolataikról mégis beszéltek barátaiknak és kisebb nyilvánosságokban. A kézirat 1974 szeptemberére készült el, majd három írógépes példányban másolták le (Szelényi 2015a:7–8).¹² A retorzió nem is maradt el. A kihallgatás lezárásakor a hatóságok „felajánlották” számukra, hogy családjukkal együtt kivándorló útlevelet kaphatnak külföldre. Szelényi a Burka Ignác alezredesnek tulajdonított ajánlatot később így idézte fel: „*Ha a magyar törvényeket nem tudják, vagy nem akarják betartani, családjukkal együtt útlevelet adunk önöknek*” (Szelényi 2015a:9). Konrád végül Magyarországon maradt, Szelényi a távozás mellett döntött.¹³

¹¹ A munka 1973 végén kezdődött, és jórészt a csobánkai katolikus plébánia harangozóházában zajlott. Felváltva gépeltek és diktáltak. Szelényi a közös alkotást később kivételesen harmonikus szakmai barátsággént írta le (Szelényi 2015a).

¹² A kézirat egyik példányát Konrád Szentjóbý Tamásnak adta át azzal a céllal, hogy mikrofilmen juttassák ki Nyugatra. A rendőrség követte az átadást, Szentjóbý lakásán házkutatást tartott, majd Konrádot és Szelényit is őrizetbe vette. Szelényi saját beszámolója egyértelműen 1974 októberére teszi az eseményt: hét napot töltöttek a Gyorskocsi utcában, külön hallgatták ki őket, végül elismerték a kézirathoz fűződő szerzőségüket, illetve átadták az egyik elrejtett példányt. Az ügyet vádemelés helyett ügyészi figyelmeztetéssel zárták le (Szelényi 2015a:8–9; Nagy 2016).

¹³ Szelényi beszámolója szerint 1975-ben még „kézirat nélkül” hagyta el Magyarországot. Az egyik fennmaradt példányt édesapjánál rejtette el, és az csak később, feltehetően 1977-ben jutott el Nyugatra. Egy Ausztráliában vendégeskedő német lelkesfeleség hozta ki Budapestről, majd diplomáciai közvetítéssel került a külföldi kiadókhöz (Szelényi 2015a:9–10). A magyar szöveg végül 1978-ban jelent meg Bernben és Párizsban, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában. Ezt követte még ugyanabban az évben a német, 1979-ben az angol és a francia, később pedig a spanyol és a japán kiadás. Magyarországon először szamizdat formában terjedt, hivatalos kiadása csak 1989-ben vált lehetővé (Szelényi 2015a:4).

1975–1989: KÉNYSZERŰ EMIGRÁCIÓ ÉS NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS PÁLYA

Távozás Magyarországról

Szelényi Iván pályáján az 1974–1975-ös politikai retorzió nem egyszerűen intézményi vagy földrajzi törést jelentett. A kényszerű emigráció alapvetően változtatta meg tudományos munkájának szervezeti feltételeit és nyilvánosságát, miközben kutatásainak központi kérdései továbbra is a magyarországi empirikus tapasztalatokhoz és az államszocialista társadalmak szerkezeti sajátosságaihoz kapcsolódtak.

Kent és Adelaide: az újrakezdés évei

Szelényi első emigrációs állomása a Kenti Egyetem volt, ahol 1975-ben vendégkutatói, illetve vendégprofesszori pozíciót kapott. Kentben született a *Regional Management and Social Class: The Case of Eastern Europe* című tanulmánya, amely már címében is jelezte a korábbi regionális kutatások és az új osztályelméleti érdeklődés összekapcsolódását (Szelényi 1975). Az angliai tartózkodás rövid átmeneti időszaknak bizonyult. 1976-ban a dél-ausztráliai Flinders Egyetem meghívására Adelaide-be költözött, ahol megalapította az egyetem szociológiai tanszékét, és annak első professzora, illetve vezetője lett. Ezzel emigrációs pályájának kezdetén már nem csupán új intézménybe kellett beilleszkednie, hanem maga is intézményalapító szerepet vállalt.

Az ausztráliai évek azért is voltak meghatározók, mert Szelényi ekkor alakította át a magyarországi kutatásokból származó felismeréseket összehasonlító szociológiai programmá. A kelet-európai államszocializmus elemzése mellett a kapitalista társadalmak városi, regionális és osztályszerkezeti konfliktusaival is foglalkozni kezdett. A dél-ausztráliai Whyalla iparvárosáról készített vizsgálata például az állam, a helyi kormányzat és a monopolkapitalista vállalat közötti strukturális konfliktusokat elemezte (Szelényi 1978). A kutatás tárgya és intézményi környezete megváltozott, de a problémafelvetésben tovább élt korábbi érdeklődése: miként határozzák meg a központi döntések, a tulajdonviszonyok és az elosztási mechanizmusok a helyi társadalmak mozgásterét.

Az emigráció ezzel Szelényi elméleti perspektíváját egyszerre tágította és relativizálta. Az államszocialista redistribúció sajátosságait immár nem önmagukban, hanem a tőkés piacgazdaság intézményeivel összevetve vizsgálta. Munkássága ennek nyomán fokozatosan összehasonlító politikai gazdaságtani és rétegződéelméleti irányt vett.

Az ausztráliai időszak egyben a magyar emigráns társadalomtudomány fontos találkozási pontja lett. Ide távozott a Lukács-iskola több tagja is, köztük Heller Ágnes és Fehér Ferenc. Szelényi visszatekintése szerint a magyar társadalomtudomány nemzetközi jelenléte ekkor már kézzelfogható volt. Fehér Ferenc a hetvenes évek végén úgy fogalmazott: „*Ivánkám, benn vagyunk a döntőben*” (Szelényi 2018). Szelényi ezt utóbb túlzásnak tekintette, de az „olimpiai válogatóversenyen” való részvételt már indokoltnak tartotta. Az anekdota azt fejezi ki, hogy az emigráció nem pusztán veszteség volt: a magyar társadalomtudomány néhány képviselője bekerült egy nemzetközi intézményi térbe, melyben munkáik szélesebb szakmai nyilvánosságot kaphattak.

Az amerikai pálya és a redistributív egyenlőtlenségek elmélete

Szelényi 1981-ben az Egyesült Államokba költözött, és a Wisconsin Egyetem professzora lett. Az egyetem erős rétegződéskutató, történeti szociológiai és összehasonlító politikai gazdaságtani hagyománya megfelelő intézményi környezetet biztosított korábbi kérdésfelvetéseinek továbbfejlesztéséhez.¹⁴ 1986-ban a New York-i Városi Egyetemre került, ahol kiváló professzor címet kapott, illetve a társadalomkutatási központ igazgatója és a szociológiai program vezetője lett. 1988 és 1999 között pedig a Kaliforniai Egyetem Los Angelesi kampuszán vezette a szociológiai tanséket.

Amerikai pályájának első jelentős összegző munkája az 1983-ban megjelent *Urban Inequalities under State Socialism* volt. A könyv az államszocialista urbanizáció és lakáselosztás elméleti elemzését adta, részben a Magyarországon végzett korábbi kutatások alapján. Központi állítása szerint az államszocialista társadalmak egyenlőtlenségei nem érthetők meg kizárólag a pénzjövedelmek különbségeiből. A redistributív intézményekhez való hozzáférés – az állami lakás, a felsőoktatás, a támogatott szolgáltatások és a területfejlesztési erőforrások elosztása – önálló rétegződési mechanizmusként működött. A redistribúció ezért nem egyszerűen mérsékelte a piaci egyenlőtlenségeket, hanem sajátos, politikailag és bürokratikus szervezett előnyöket és hátrányokat is létrehozott (Szelényi 1983). A könyv szorosan kapcsolódik a korábbi hazai kutatásokhoz, érdeme, hogy ezek eredményeit nemzetközi összehasonlító fogalmi nyelvre fordította le. Ezzel egyszerre járult hozzá a redistributív gazdaságok szociológiájához és a magyar társadalomkutatás nemzetközi láthatóságához.

Az amerikai akadémiai közeg ugyanakkor sajátos visszahatást gyakorolt elméleti orientációjára. Miközben Magyarországon az 1970-es évek végétől csökkent a marxista fogalomkészlet és az átfogó társadalomelméletek iránti érdeklődés, az amerikai és nyugat-európai szociológiában a kritikai társadalomelméleti megközelítés (Bourdieu, Foucault, Habermas átfogó elméletei) továbbra is legitim irányzat maradt. Szelényi felidézte, hogy amikor 1982-ben először visszatérhetett Magyarországra, akkor az MSZMP Társadalomtudományi Intézetében tartott, részben marxista fogalomkészletet alkalmazó előadása megütközést keltett, miközben ugyanezzel a megközelítéssel az Egyesült Államokban szakmai sikereket ért el (Szelényi 2018). Az emigráció tehát paradox módon hozzájárult korábbi kritikai társadalomelméleti érdeklődésének megőrzéséhez.

A megszakított polgárosodás elmélete

Az 1980-as években Szelényi kutatási érdeklődésének középpontjába, párhuzamosan a hazai és nemzetközi kutatásokkal (Vigvári 2020), egyre inkább a magyarországi falusi társadalom és a szocialista informális vagy második gazdaság került.¹⁵ Ennek összegzése az 1988-ban megjelent *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary* című monográfia volt, amely Manchin Róbert, Juhász Pál, Magyar Bálint és Bill Martin közreműködésével készült (Szelényi 1988).¹⁶ A könyv azokat a vidéki háztartásokat vizsgálta, amelyek az állami vagy szövetkezeti bér munka mellett, a második gazdaságban családi mezőgazdasági árutermelést, háztáji tevékenységet folytattak.

¹⁴ 1981-ben meglátogatta őt Manchin Róbert, aki néhány hazalátogatását leszámítva 1982 októbere és 1986 márciusa között Szelényi nyílv dolgozott a magyarországi település és mobilitási adatokon (Szelényi 1992b:23)..

¹⁵ Az államszocialista régióban a második gazdaság fogalma az állami redistribúción kívül eső gazdasági és társadalmi tevékenységeket jelölte. E régióspecifikus jelenség leírására a nemzetközi szakirodalom részben az „informális gazdaság” fogalmát használta (Vigvári 2020:243–244).

¹⁶ Szelényi 1982-ben visszakapta magyar útlevelét és rendszeresen hazalátogatott, ahol folytatta faluszociológiai kutatásait Juhász Pállal, Magyar Bálinttal, Schiffer Pállal, Kovács Imrével és Havas Gáborral (Szelényi 1992b:24).

Szelényi értelmezésében a háztáji gazdálkodás nem pusztán a szocialista gazdaság működési zavarait kiegyenlítő melléktevékenység volt. Bizonyos falusi családok számára a felhalmozás, a vállalkozói autonómia és a társadalmi felemelkedés lehetőségét kínálta. A vállalkozóvá válás ugyanakkor nem véletlenszerűen oszlott meg. Nagyobb eséllyel kapcsolódtak be azok a családok, amelyek a kollektivizálás előtt közép- vagy dagparaszti háttérrel, termelési ismeretekkel, munkaszervezési tapasztalattal és továbbörökíthető kulturális erőforrásokkal rendelkeztek.

Ebből született meg a „megszakított polgárosodás” tézise. Eszerint a sztálinista kollektivizálás és proletarizálás megszakította, de nem semmisítette meg teljesen a paraszti polgárosodás korábban megindult folyamatát. Az 1960-as évektől engedélyezett háztáji gazdálkodás és a második gazdaság lehetőséget teremtett arra, hogy egyes családok korábbi vállalkozói stratégiáikat és felhalmozott készségeiket új feltételek között ismét mozgósítsák. A polgárosodást ezért nem kizárólag felülről irányított modernizációként, hanem részben alulról szerveződő társadalmi folyamatként jellemezte (Szelényi 1988). A tézis Szelényi korábbi új osztályelméletének részleges felülvizsgálatát is jelentette. *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* az államszocializmus szerkezeti dinamikáját elsősorban az újraelosztó hatalmat ellenőrző értelmiség felemelkedéséből vezette le. A *Socialist Entrepreneurs* ezzel szemben olyan társadalmi csoportokra irányította a figyelmet, amelyek piaci tevékenységük, családi munkaszervezetük és részleges gazdasági autonómiájuk révén kívül maradtak a káderesedés és a teljes proletarizálódás folyamatán. Az államszocialista társadalom így már nem kizárólag az állami újraelosztás uralta rendszerként jelent meg, hanem a redisztribúció és a piac, a bürokratikus függés és a vállalkozói autonómia együtteseként. Ez pedig elvezetett Erdei Ferenc kettős társadalom szerkezetéről szóló elmélete újraértelmezéséhez.

Az emigráció és a magyar szociológia kapcsolata

Szelényi 1975 utáni helyzete sajátos kettősséget mutat. Intézményesen kiszorult a magyar szociológiából, tudományos munkásságának elsődleges közege pedig Anglia, Ausztrália, majd az Egyesült Államok lett. Kutatásainak tárgya, empirikus alapja és szakmai kapcsolatrendszere ugyanakkor továbbra is szorosan kötődött Magyarországhoz. Az emigráció ezért nem a magyar szociológiából való teljes kilépést, hanem pozíciójának átalakulását jelentette. Belső intézményi szereplőből a magyar társadalmat külső összehasonlító nézőpontból elemző, ugyanakkor hazai kapcsolatait is fenntartó kutatóvá vált.

Hatása több csatornán keresztül érvényesült. Művei külföldi kiadásokban, becsempésztett példányokban és szamizdat formájában jutottak el a magyar olvasókhoz. Az Áramlat Független Kiadó 1983-ban Magyarországon is megjelentette *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* szamizdatkiadását. Szelényi 1982-től időszakosan ismét Magyarországra látogathatott, előadásokat tartott, és bekapcsolódott a hazai kutatói közösségbe. A falusi vállalkozókról szóló kutatása pedig eleve magyar kutatókkal együttműködésben és magyarországi adatokra támaszkodva készült.

Nemzetközi pozíciója egyúttal közvetítő szerepet biztosított számára. A magyar szociológia empirikus eredményeit és elméleti problémáit bekapcsolta az osztályelmületről, a redisztributív gazdaságokról, az államszocialista urbanizációról és a második gazdaságról folyó nemzetközi vitákba. E közvetítés azonban kétirányú volt, a nyugati társadalomelméleti és módszertani viták eredményeit is visszakapcsolta a magyar társadalom elemzésébe. Az emigráció alatt végzett munkája ezért a magyar szociológia nemzetközi beágyazódásának egyik fontos csatornájává vált.

1990–2026: VISSZATÉRÉS ÉS ÚJBÓLI JELENLÉT A MAGYAR SZOCIOLÓGIÁBAN

A visszatérés sajátos formája

Az 1989–1990-es rendszerváltás Szelényi pályáján nem egyszerű hazatérést, hanem a magyar tudományos életbe való fokozatos és több szinten végbemenő visszakapcsolódást jelentett. Noha továbbra is amerikai egyetemeken dolgozott, ismét részt vehetett a hazai intézmények működésében, kutatási programokat szervezhetett, publikálhatott magyarul, valamint bekapcsolódhatott a szociológiai közéletbe. A harmadik korszak ezért két, egymást kiegészítő folyamatként értelmezhető: egyrészt nemzetközi akadémiai pályája továbbra is felfelé ívelt, másrészt a magyar szociológiában is mind jelentősebb intézményi és intellektuális szerepet vállalt.

A politikai változások egyik szimbolikus előzménye volt, hogy *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* 1989-ben, tizenöt évvel elkészülte után, hivatalosan is megjelenhetett Magyarországon (Konrád–Szelényi 1989). Ugyanebben az időszakban helyreállították Szelényi magyar állampolgárságát. 1990-ben megvédte akadémiai doktori értekezését, és még abban az évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, 1995-ben pedig az MTA rendes tagja lett. E gyors intézményi elismerés a korábbi politikai kizárás szimbolikus korrekciójaként is értelmezhető. Az MTA későbbi megemlékezése szerint „*a rendszerváltás idején Szelényit tárt karokkal fogadta vissza*” a magyar tudományos élet.¹⁷

A visszafogadás ugyanakkor nem jelentette Szelényi korábbi magyarországi pozíciójának egyszerű helyreállítását. Az emigráció másfél évtizede alatt nemzetközi összehasonlító szociológussá vált, akinek szakmai kapcsolatrendszere, publikációs stratégiája és intézményi beágyazottsága ekkor már elsősorban az angolszász akadémiai világhoz kötődött. Magyarországi szerepét ezért nem egyetlen egyetemhez vagy kutatóintézethez való tartós visszatérés, hanem kutatások kezdeményezése, szakmai hálózatok működtetése, konferenciák szervezése, magyar nyelvű publikációk és a hazai tudományos szervezetekben vállalt tisztségek határozták meg.

Az 1990-es évek elején a Magyar Szociológiai Társaság elnöke lett. E minőségében szervezte meg a társaság 1991. június 24–28. között Budapesten megtartott nemzetközi vándorgyűlését. A konferencia célja az volt, hogy összehasonlító társadalomkutatási nézőpontból elemezze az 1989–1990-ben bekövetkezett kelet-közép-európai átalakulást. Szelényi nyitóelőadásában hangsúlyozta, hogy a rendszerváltást nem lehet pusztán politikai eseményként vizsgálni, hanem az új tulajdonviszonyok, osztályképződési folyamatok, elitek és politikai mezők kialakulását egyaránt elemezni kell (Szelényi 1992c). A konferencia programja jól tükrözte azt a közvetítő szerepet, amelyet Szelényi a magyar és a nemzetközi szociológia között vállalt.

A posztkommunista átalakulás kutatási programja

A rendszerváltás Szelényi számára kivételes kutatási helyzetet teremtett. Az államszocialista rendszer felbomlása lehetővé tette, hogy a társadalmi osztályok, az elitek és a tulajdonviszonyok átalakulását ne lezárt történeti folyamatként, hanem azok kibontakozása közben vizsgálja. Korábbi munkái – az értelmiség osztályhatalmának tézise, a redisztributív egyenlőtlenségek elmélete és a megszakított polgárosodás koncepciója – ehhez olyan fogalmi keretet kínáltak, amelyet az új társadalmi viszonyok fényében is lehetett alkalmazni, ugyanakkor részben szükségessé vált felülvizsgálatuk.

¹⁷ https://mta.hu/mta_hirei/elhunyt-szelenyi-ivan-szociologus-az-mta-rendes-tagja-115575

Az első kutatási kérdés arra irányult, milyen társadalmi csoportokból szerveződnek meg a posztkommunista politikai és gazdasági elitek. Szelényi Szonjával, Kolosi Tamással és Bruce Westernnel közösen már 1989–1990-ben vizsgálta az új magyar politikai mező, az osztályhelyzet és a pártválasztás összefüggéseit (Kolosi et al. 1990). Szelényi és Szelényi Szonja elemzése szerint az 1990-es magyar politikai mező három jelentős társadalmi pólus – az értelmiségi-szakértői rétegek, a tulajdonosok és a munkásság – körül szerveződött, miközben a társadalmi osztályhelyzet és a pártpolitikai képviselet kapcsolata még bizonytalan maradt (Szelényi–Szelényi 1991).

A posztkommunista átmenet első éveiről szóló írásait az 1990-ben megjelent *Új osztály, állam, politika*, majd az 1992-ben kiadott *A posztkommunista átmenet társadalmi konfliktusai* foglalta össze. Ugyancsak 1992-ben jelent meg magyarul a *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*, amely korábbi falukutatásait már a rendszerváltás új körülményeivel összefüggésben értelmezte (Szelényi 1990, 1992a, 1992b). E kutatások egyik lényeges eredménye az volt, hogy megkérdőjelezték a kommunista nómenklatúra zavaros hatalomátmentésének egyszerű tézisé. Szelényi nem tagadta, hogy az államszocialista elit bizonyos csoportjai politikai és kapcsolati tőkéjüket gazdasági előnyökké alakították, „1989 nyara óta számomra a legnagyobb meglepetés, hogy az egykori reformkommunisták milyen gyorsan változtattak szint, világnézetet és társadalmi pozíciót” (Szelényi 1992b:15). Empirikus eredményei alapján azonban arra jutott, hogy Kelet-Közép-Európában az elitcsere, illetve az elitcirkuláció legalább akkora jelentőségű volt, mint az elit újratermelődése. Később úgy fogalmazott, hogy számára nem az volt a döntő kérdés, hogy egy új tulajdonos vagy vállalatvezető korábban pártfunkcionárius volt-e, hanem az, hogy új pozíciójában milyen intézményi logika szerint cselekedett (Szelényi 2018).

Ez a kutatási program egyidejűleg szolgálta a magyar társadalom empirikus megismerését, és a nemzetközi tranzitológiai szakirodalom elméleti megújítását. Szelényi nem abból indult ki, hogy a volt szocialista országok szükségszerűen a nyugat-európai kapitalizmus és liberális demokrácia intézményi modelljéhez közelednek. Ehelyett azt vizsgálta, hogy az egyes országok történeti öröksége, elitstruktúrája, privatizációs stratégiája és nemzetközi gazdasági beágyazottsága milyen sajátos kapitalizmusváltozatokat hoznak létre.

Kapitalizmus kapitalisták nélkül

A posztkommunista átalakulás kutatásának legjelentősebb összegzése a Gil Eyal-lal és Eleanor Townsley-val közösen írt, 1998-ban megjelent *Making Capitalism without Capitalists: Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe* volt. A Magyarországra, Lengyelországra és Csehországra kiterjedő összehasonlító kutatás az új gazdasági és kulturális elitek összetételét, a tulajdonos polgárság kialakulását, valamint a menedzserek és szakértelmiségiek szerepét vizsgálta (Eyal–Szelényi–Townsley 1998).

A könyv alaptézise szerint Kelet-Közép-Európában a kapitalista intézmények kiépítése kezdetben nem egy már létező, erős tulajdonos polgárság vezetésével ment végbe. A magántulajdon jogi keretei, a munka- és tőkepiacok, valamint a világgazdasági nyitás gyorsabban jöttek létre, mint az a társadalmi osztály, amely a termelőeszközök tartós magántulajdonosaként klasszikus értelemben vett kapitalista osztályt alkothatott volna. Az átmenet első szakaszában ezért a vállalatvezetők, a technokraták, a gazdasági szakértők és a korábbi ellenzéki értelmiség egyes csoportjai jutottak meghatározó szerephez. A szerzők ezt nevezték a posztkommunista menedzszerizmus sajátos rendszerének (Eyal–Szelényi–Townsley 1997, 1998).

A tézis kapcsolatban áll *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* korábbi kérdésfelvetésével, de egyben annak jelentős módosítása is. A rendszerváltás nem igazolta azt az elképzelést, hogy az értelmiség egységes uralkodó osztállyá szerveződik. Ehelyett a kulturális tőkével rendelkező csoportok különböző frakciói – technokraták, menedzserek, szakértők és humán értelmiségiek – eltérő pozíciókat foglaltak el az új politikai és gazdasági rendszerben. Az értelmiség hatalmának kérdése így az elitkoalíciók, a tőkekonverzió és az osztályképződés problémájává alakult át.

A könyv egyik legfontosabb módszertani sajátossága az elméleti és empirikus elemzés összekapcsolása volt. Az elitek társadalmi összetételére vonatkozó adatfelvételekben a TÁRKI is meghatározó szerepet vállalt. Ez a kutatási együttműködés jól példázza Szelényi magyarországi jelenlétének új formáját is. Nem foglalt el állandó hazai egyetemi állást, de nemzetközi összehasonlító programokat kapcsolt össze magyar kutatóintézetekkel, adatfelvételekkel és kutatókkal. A *Making Capitalism without Capitalists* úttörő kísérlet volt a posztkommunista osztályképződés és elitküzdelmek új elméletének megalkotására.

Nemzetközi intézményépítés és tudományos elismertség

Miközben Szelényi ismét bekapcsolódott a magyar tudományos életbe, nemzetközi egyetemi pályája is kiteljesedett. A Kaliforniai Egyetem Los Angelesi tanszékéről 1999-ben a Yale Egyetemre került, ahol William Graham Sumner professzori címet kapott. Az egyetem szociológiai tanszékét 1999–2002, majd 2008–2009 között vezette.

Ezekben az intézményekben nemcsak kutatóként, hanem oktatóként, témavezetőként és tudományszervezőként is jelentős hatást gyakorolt. Tanítványai között olyan nemzetközileg elismert kutatók találhatók, mint Bruce Western, Lawrence King és Katherine Beckett. A Yale 2010-ben, nyugdíjba vonulásakor közzétett méltatása a világ egyik vezető szociológusaként jellemezte, aki a kommunizmus kritikusából a posztoszocialista kapitalizmus „ironikus elméletalkotójává” vált.¹⁸

Nemzetközi szakmai elismertségét jelezte, hogy 2000-ben az Amerikai Humán- és Társadalomtudományi Akadémia (*American Academy of Arts and Sciences*) tagjává választották. 2002-ben az Amerikai Szociológiai Társaság (*American Sociological Association*) alelnöke lett, mely tisztség különösen jelentős elismerésnek tekinthető egy nem angolszász akadémiai rendszerből induló, emigráns társadalomtudós pályáján. Több vezető folyóirat, köztük a *Theory and Society*, az *American Journal of Sociology* és az *International Journal of Urban and Regional Research* szerkesztőbizottságában dolgozott.

Magyarországon 2005-ben a Magyar Szociológiai Társaság Polányi Károly-díját, 2006-ban pedig Széchenyi-díjat kapott. Budapest 2008-ban díszpolgárává választotta. Számos egyetem – köztük a Budapesti Corvinus Egyetem, a Flinders Egyetem, a Friedrich-Alexander-Universität Erlangen–Nürnberg, a European University Institute és a Közép-Európai Egyetem – díszdoktori címmel ismerte el munkásságát.

Az intézményalapító tevékenység pályája késői szakaszában ismét meghatározóvá vált. 2010 és 2014 között a New York-i Egyetem újonnan létrehozott Abu-Dhabi Egyetemi Campusán a Társadalomtudományi Kar alapító dékánjaként és Max Weber professzorként dolgozott. Mindez arra utal, hogy Szelényi intézményépítő képessége nem tekinthető tudományos munkásságától független tevékenységnek, hanem a nemzetközi kapcsolatrendszerének és az eltérő tudományos kultúrák közötti közvetítő szerepének szervezeti megjelenése volt.

¹⁸ https://fas.yale.edu/news-announcements/faculty-retirement-and-memorial-tributes/faculty-retirement-tributes-2010/ivan-szelenyi?utm_source

Szegénység, etnicitás és társadalmi kirekesztés

Az 1990-es évek végétől kutatásaiban mind nagyobb hangsúlyt kapott a posztkommunista átalakulás veszteségeinek helyzete. Rebecca Emigh és Fodor Éva közreműködésével azt vizsgálta, hogy a piacgazdasági átmenet miként változtatta meg a szegénység társadalmi, nemi és etnikai összetételét. Kutatásai a szegénység „feminizálódásának” és „rasszizálódásának” folyamatára hívták fel a figyelmet, arra, hogy a gazdasági átalakulás terhei aránytalanul érintették a nőket, illetve a roma népességet (Emigh–Fodor–Szelényi 1999, 2001).

E kutatási irány legjelentősebb eredménye a Ladányi Jánossal közösen folytatott, történeti és összehasonlító vizsgálat volt. A kutatás középpontjában a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Csenyéte állt, amelynek társadalomtörténetét a 19. század közepétől a 20. század végéig követték nyomon. A 2004-ben magyarul *A kirekesztettség változó formái*, 2006-ban angolul *Patterns of Exclusion* címmel megjelent könyv azt elemzi, hogy az egyes történeti korszakok intézményei miként hozták létre és alakították át a „cigányként” azonosított népesség társadalmi határait (Ladányi–Szelényi 2004, 2006).

A szerzők az etnicitást nem változatlan kulturális adottságként, hanem történetileg és társadalmilag konstruált kategóriaként értelmezték. Azt vizsgálták, hogy a helyi közösségek, az állami intézmények, a munkaerőpiac, a szociálpolitika és a többségi társadalom osztályozási gyakorlatai különböző korszakokban kiket és milyen módon minősítettek cigánynak. A kirekesztés formái a rendi, osztály- és etnikai viszonyok változásával együtt alakultak át.

A könyv egyik legerősebb tézise szerint az államszocializmus összeomlása után a tartós munkanélküliség, a területi elkülönülés és az etnikai stigmatizáció összekapcsolódása egy sajátos „underclass” kialakulásának veszélyét teremtette meg. Az elemzés azonban nem tekinti ezt valamiféle kulturális vagy etnikai sajátosság következményének. A mélyszegénységet elsősorban strukturális viszonyok, intézményi folyamatok, munkaerőpiaci kizárás, területi koncentráció és etnikai osztályozás együttes eredményeként írja le. E megközelítés jelentős hatást gyakorolt a magyar szegénység-, roma- és településszociológiai kutatásokra.

A Ladányival folytatott együttműködés arra is példa, hogy Szelényi a rendszerváltás után ismét szorosan kapcsolódott a magyar empirikus szociológia hagyományához. Az összehasonlító makroelmélet mellett vizsgatért a települési esettanulmányhoz, a történeti adatgyűjtéshez és a terepkutatáshoz. A csenyétei vizsgálat egyúttal összekötötte pályájának korai településszociológiai érdeklődését a posztkommunista szegénység és etnicitás új kérdéseivel.

Az új osztály elméletének újragondolása

Szelényi pályájának egyik jellegzetessége, hogy korábbi téziseit nem lezárt eredményekként kezelte, hanem újabb történeti tapasztalatok alapján rendszeresen felülvizsgálta. Lawrence Kinggel közösen írt, 2004-ben megjelent *Theories of the New Class: Intellectuals and Power* című könyve a 20. századi új osztály-elméletek történeti és összehasonlító szintézisét adta (King–Szelényi 2004). A kötetben az értelmiség osztályhatalmának lehetőségét már nem kizárólag az államszocializmus összefüggésében, hanem a modern társadalmak szakértői, menedzseri és technokrata uralmának tágabb kérdéseként elemezték.

Ez az önkorrekción Szelényi tudományos stílusának fontos eleme volt. Elméleteit erős állítások formájában fogalmazta meg, de megkülönböztette az empirikusan ellenőrizhető hipotéziseket a politikai vagy normatív állásfoglalásoktól. A rendszerváltás után az értelmiség egységes osztállyá szerveződésének tézisének elvetet-

te, de fenntartotta azt a kérdést, hogy a szakértelem, a kulturális tőke és a társadalmi racionalizálás igénye miként válhat hatalmi erőforrássá. Ehhez a problémához kapcsolódott az értelmiségi szerepről kialakított későbbi álláspontja is. Szelényi elutasította a közvetlen politikai útmutatást vállaló „megmondóember” szerepét. Saját megfogalmazása szerint az értelmiségi feladata nem az egyetlen helyes megoldás kihirdetése, hanem alternatívák felmutatása: *„Alternatívát kínálni! Ez a számomra szimpatikus értelmiségi szerep”* (Nagy 2016). Úgy vélte, hogy aki közvetlenül diktálni kívánja a politikai döntéseket, az maga is a politikai hatalom képviselőjévé válik.

Ez a szerepfelfogás nem jelentett közéleti visszavonulást. Szelényi rendszeresen nyilatkozott politikai és társadalmi kérdésekről, de igyekezett elemzői távolságot tartani a pártpolitikai táboroktól. *„Több párton kívüli”* szereplőként határozta meg magát, hangsúlyozva, hogy baloldali és liberális, de nem neoliberalis (Nagy 2016). Álláspontjainak változása – egyes kormányzati döntések támogatása, mások éles kritikája – részben ebből az autonómiára törekvő, alternatívákat kereső értelmiségi pozícióból következett.

Hazaköltözés és az illiberális posztkommunizmus elemzése

Szelényi az NYU Abu Dhabi alapító dékáni megbízatásának lezárása után, 2014-ben, harminckilenc évnyi külföldi életet követően Budapestre költözött. Ekkor vált ismét Magyarország a mindennapi tudományos és közéleti tevékenységének elsődleges helyszínévé. A TÁRKI tanácsadójaként, majd igazgatósági tagjaként dolgozott, részt vett kutatásokban és kötetek szerkesztésében, rendszeresen publikált magyar folyóiratokban és online társadalomtudományi fórumokon.

Hazatérése után érdeklődésének középpontjába a 2010 után kialakuló magyar politikai-gazdasági berendezkedés került. Elemzéseiben arra törekedett, hogy az Orbán-rendszert ne kizárólag politikai rezsimként, hanem a posztkommunista kapitalizmus sajátos változataként értelmezze. Különbséget tett társadalmi-gazdasági rendszer és politikai rezsim között. Álláspontja szerint 1990-ben rendszerváltás történt, amikor az államszocializmust a piaci kapitalizmus váltotta fel, 2010 után viszont elsősorban rezsimváltozás következett be a kapitalista rendszeren belül (Szelényi 2018).

A *Capitalisms after Communism* című tanulmányában a posztkommunista kapitalizmus három kezdeti ideáltípusát különítette el. Kelet-Közép-Európára a „kivülről épített kapitalizmus” volt jellemző, amelyben a külföldi tőke meghatározó szerepet kapott, Oroszországban és a volt szovjet térség egy részében „felülről épített kapitalizmus” alakult ki, Kínában pedig – legalábbis a reformok első időszakában – „alulról építkező kapitalizmus” jött létre. Később, a rendszerváltást megelőző időszakra ezek a rendszerek részben közeledni kezdtek egymáshoz, mindenekelőtt a politikailag ellenőrzött tulajdonszerzés, a klientúraépítés és a járadékvadászat terjedése révén (Szelényi 2015c). Szelényi amellet érvelt, hogy a 2000-es években a posztkommunizmus különböző típusai – így például a magyarországi is – váratlan módon ismét közeledni kezdtek egy új modellhez, melynek úttörője 2000 óta Oroszország volt.

Az Orbán-rendszert nem tekintette egyszerűen a Horthy-korszak vagy a Kádár-rendszer visszatérésének. Olyan illiberális posztkommunista kapitalizmusként értelmezte, amelyben a magántulajdon és a piac fennmarad, de a politikai hatalom aktívan átrendezi a tulajdonosi pozíciókat, állami eszközökkel épít klientúrát, és a gazdasági erőforrások elosztását politikai lojalitáshoz kapcsolja. A rendszer működésében ezért a profit mellett a járadék – a politikailag létrehozott vagy védett monopolhelyzetből származó jövedelem – vált központi fogalommá. Ezt a gondolatot Mihályi Péterrel közösen fejlesztette tovább. A járadékelméleti meg-

közelítésben a jelentős jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek egy része nem piaci teljesítményből vagy vállalkozói kockázatból, hanem zárt hozzáférésből, szabályozási előnyökből, monopolhelyzetből és politikai kapcsolatokból származott. A posztkommunista kapitalizmus változatai ezért nem csupán a tulajdon szerkezete vagy az állami beavatkozás mértéke alapján különböztek, hanem aszerint is, hogy a politikai hatalom milyen szerepet játszik a járadékok létrehozásában és elosztásában (Mihályi–Szelényi 2019).

A *Varieties of Post-communist Capitalism* a posztkommunista társadalmak fejlődési útjait történeti összehasonlításban vizsgálta. Kiinduló hipotézise szerint az 1989 után létrejött kapitalizmusváltozatok csak az őket megelőző kommunista rendszerek különbségeinek elemzésével érthetők meg (Mihályi–Szelényi 2019). Ez a megközelítés ismét megkérdőjelezte az egységes, lineáris „átmenet” feltételezését. A szerzők szerint a posztkommunista rendszerek nem ugyanazon fejlődési út különböző pontjain helyezkednek el, hanem történetileg eltérő kapitalizmustípusokat képviselnek.

A magyar társadalom szerkezetének újabb vizsgálatai

A politikai kapitalizmus és az illiberalizmus elemzése mellett Szelényi továbbra is foglalkozott a társadalmi rétegződés, a mobilitás és a szegénység kérdéseivel. Tóth István Györggyel közösen a magyar társadalom „bezáródását” vizsgálta. Elemzésük arra irányult, hogy milyen társadalmi törésvonalak magyarázzák a nemzetközi összehasonlításban alacsony magyar mobilitási mutatókat, és mennyiben figyelhető meg a felső középosztály társadalmi bezáródása (Tóth–Szelényi 2018).

E munkákban a magyar társadalom nem egyszerűen piramisszerű osztályszerkezetként jelenik meg. A szerzők a jövedelmi, vagyoni, foglalkozási és kulturális erőforrások mellett a kapcsolati és politikai tőke szerepét is figyelembe vették. A felső társadalmi csoportok előnyeinek újratermelődésében az oktatás, a lakóhely, a családi háttér és a kapcsolatrendszerek együttesen működtek. Ez a megközelítés Szelényi korábbi redistribúcióelméletének továbbélését mutatja. A társadalmi egyenlőtlenségek értelmezése nem korlátozható a piaci jövedelmekre, hanem az intézmények által elosztott lehetőségeket és hozzáféréseket is vizsgálni kell.

A 2010 utáni írásokban egyre fontosabbá válik a globalizáció és a nemzetállami bezárkózás konfliktusa is. Szelényi az illiberalizmust részben a globalizáció veszteségeinek bizonytalanságára, a területi egyenlőtlenségekre és a politikai elitekkel szembeni bizalomvesztésre adott válaszként értelmezte. Különösen fontosnak tartotta a vidéki térségek helyzetét, ahol a tőke, a képzett munkaerő és az intézményi szolgáltatások nagyvárosokba áramlása a magára hagyottság tapasztalatát erősítette. Egy 2019-es interjúban azt hangsúlyozta, hogy nem véletlen, hogy vidéki területeket kutat, mert szerinte az elitekkel szembeni kulturális és politikai fordulat ezeken a területeken mutatkozik meg a legvilágosabban (Szombati 2019).

Utolsó éveiben Mihályi Péterrel tovább dolgozott az egyenlőtlenségek, a járadékok és a politikailag szervezett vagyonfelhalmozás elméletén. Közös, 2026-ban megjelent kötetük, *Az egyenlőtlenségek új formái. Magyarország az Orbán-korszakban, 2010–2025* a liberalizmus és illiberalizmus, a migráció, valamint a gazdasági, politikai és kulturális egyenlőtlenségek összefüggéseit elemzi. A könyv a 2010–2025 közötti magyar társadalmi és vagyoni átalakulás összegző értelmezésére tesz kísérletet (Szelényi–Mihályi 2026a, 2026b). Ez lett életének utolsó nagyobb tudományos vállalkozása.

ÖSSZEGZÉS

Szelényi 1960 és 1975 közötti pályájának meghatározó sajátossága, hogy a politikai ellenzékiesség nem kiindulópont, hanem személyes attitűdjeinek és szakmai normáinak következménye volt. A KSH Könyvtárában megszerzett nemzetközi tájékozottság, a Berkeley-ben megismert empirikus szociológia, az MTA sokszínű kutatói közege és a Konráddal végzett városkutatások egy olyan kutatói habitust alakítottak ki, amely a társadalmi valóság feltárását a hivatalos ideológiai tételeknél magasabb rendű szakmai kötelezettségnek tekintette. Esetében a kritikai pozíció az empirikusan kimutatott egyenlőtlenségek és a szocializmus ideológiai önleírása közötti eltérés felismeréséből fakadt. A lakáselosztás kutatása ezért nem csupán a lakás- és városszociológia egyik fontos teljesítménye volt, hanem megmutatta, miként termel privilégiumokat a központi újraelosztás. Az értelmiségkönyv ezt az empirikus problémát általánosítja az államszocialista társadalom hatalmi szerkezetére.

A pálya másik kulcsa a szakmai szolidaritás. Szelényi politikai kiszorítása nem közvetlenül egyetlen publikációval kezdődött, hanem a Lukács-tanítványok és a Haraszti Miklós mellett vállalt fellépéssel. A korszak története azt mutatja, hogy az autonóm szakmai vélemény, a kollégákkal vállalt szolidaritás és a rendszer saját ígéreteit számonkérő empirikus kutatás együtt vált politikailag elviselhetetlenné. Ebben az értelemben az 1975-ös emigráció nem Szelényi szakmai fejlődésének kívülről történt megszakítása, hanem annak belső logikájából következő, bár politikailag kikényszerített fordulópontra lett.

Emigrációja ugyanakkor a magyar szociológiai mező politikai függésének következményeire is rávilágít. Távozásával a hazai szociológia elveszítette egyik legeredetibb és nemzetközileg tájékozott kutatóját, miközben az emigráció teremtette meg számára azt az intézményi szabadságot, amelyben korábbi eredményeit szélesebb összehasonlító elméletté fejleszthette és a nemzetközi tudományos mezőben képviselhette.

Szelényi szerepe ezért nem kizárólag kiemelkedő egyéni teljesítményként értelmezhető. Munkássága a magyar szociológia nemzetközi közvetítő képességének egyik legerősebb példája. Kutatói életútja megmutatja, hogy egy politikailag kikényszerített emigráció után miként lehet újrateremteni a hazai tudományos kapcsolódást, és hogyan válhat a kívülállásból fakadó összehasonlító nézőpont a magyar társadalom elemzésének különleges erőforrásává. Ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a magyar társadalomtudomány nemzetközi teljesítménye és hazai intézményi működése között tartós feszültség állhat fenn. Szelényi legfontosabb elméleti eredményeinek jelentős része éppen azért születhetett meg, mert a magyar tudományos mezőből való kizárása után a hazaihoz mérve sokkal jelentősebb nemzetközi intézményi szabadsághoz és erőforrásokhoz jutott.

HIVATKOZÁSOK

- Betlen, J. (1989) Haraszi Miklós pere. In Haraszi M. *Darabbér. Egy munkás a munkásállamban*. Budapest: Téka, 145–163.
- Emigh, R. J. – Fodor, É. – Szelényi, I. (1999) *The Racialization and Feminization of Poverty during the Market Transition in Central and Southern Europe*. San Domenico: European University Institute.
- Emigh, R. J. – Fodor, É. – Szelényi, I. (2001) The Racialization and Feminization of Poverty? In Emigh, R. J. – Szelényi, I. (szerk.) *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe during the Market Transition*. Westport, CT: Praeger, 1–32.
- Eyal, G. – Szelényi, I. – Townsley, E. (1997) The Theory of Post-Communist Managerialism. *New Left Review*, 1(222), 60–92. <https://doi.org/10.64590/l8e>
- Eyal, G. – Szelényi, I. – Townsley, E. (1998) *Making Capitalism without Capitalists: Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. London–New York: Verso.
- Ferge Zs. – Szelényi I. (1964) UNESCO-szeminárium az „ankét-módszer” alkalmazásának kérdéseiről. *Magyar Tudomány*, 12, 775–776.
- Haraszi M. (1989) *Darabbér. Egy munkás a munkásállamban*. Budapest: Téka.
- King, L. P. – Szelényi, I. (2004) *Theories of the New Class: Intellectuals and Power*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kolosi, T. – Szelényi, Sz. – Szelényi, I. – Western, B. (1990) *The Making of Political Fields in Post-Communist Transition: The Dynamics of Class and Party in Hungarian Politics, 1989–1990*. Ithaca, NY: Mario Einaudi Center for International Studies.
- Konrád Gy. – Szelényi I. (1971) A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Valóság*, 14(12), 19–35.
- Konrád Gy. – Szelényi I. (1989) *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest: Gondolat.
- Ladányi J. – Szelényi I. (2004) *A kirekesztettség változó formái*. Budapest: Napvilág.
- Ladányi, J. – Szelényi, I. (2006) *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*. Boulder, CO–New York: East European Monographs–Columbia University Press.
- Ludassy M. (1998) 1973. *Beszélő*, 3(4), 56–61. Elérhető: <http://beszelo.c3.hu/print/11144> [Letöltve: 2026-09-07].
- Mihályi, P. – Szelényi, I. (2019) *Varieties of Post-Communist Capitalism: A Comparative Analysis of Russia, Eastern Europe and China*. Leiden–Boston: Brill.
- Nagy J. (2016) Szelényi Iván: És akkor Orbán Viktor úgy szolt, hogy a fák nem nőhetnek az égig. *24.hu*, május 27. Elérhető: <https://24.hu/kozelet/2016/05/27/szenyeni-ivan-es-akkor-orban-viktor-ugy-szolt-hogy-a-fak-nem-nohetnek-az-egig/> [Letöltve: 2026-09-07].
- Szabari V. (2020a) Az 1960-as években intézményesülő magyar szociológia társadalmi és politikai környezete. *Korall*, 21(80), 79–100.
- Szabari V. (2020b) A magyar szociológia főbb korszakai (1900–2010). In Szabari V. (szerk.) *(Disz)kontinuitások. A magyar szociológia 1960 és 2010 között*. Budapest: Napvilág–ELTE Eötvös, 20–39.
- Szelényi I. (1969) Empíria és szociológia. *Valóság*, 12(11), 14–26.
- Szelényi, I. (1975) *Regional Management and Social Class: The Case of Eastern Europe*. Canterbury: Kent Centre for Research in the Social Sciences.
- Szelényi, I. (1978) *Structural Conflicts between the State, Local Government and Monopoly Capital: The Case of Whyalla in South Australia*. Uppsala: Research Committee on Community Research.
- Szelényi, I. (1983) *Urban Inequalities under State Socialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Szelényi, I. (1988) *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary*. Madison–Cambridge: University of Wisconsin Press–Polity Press.
- Szelényi I. (1990) *Új osztály, állam, politika*. Budapest: Európa.
- Szelényi I. (1992a) *A posztkommunista átmenet társadalmi konfliktusai*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Szelényi I. (1992b) *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.
- Szelényi I. (1992c) Bevezető a Magyar Szociológiai Társaság 1991. évi kongresszusához. *Szociológiai Szemle*, 2(1), I–III.
- Szelényi I. (2015a) Egy kézirat története. *Kritika*, 45(7–8), 4–10.
- Szelényi I. (2015b) Nosztalgikus jegyzetek a hatvanas évekről. A magyar szociológia „szociotechnika” és „kritikai társadalomtudomány” között, 1963–1968. *Mozgó Világ*, 41(1), 80–97.

- Szelényi, I. (2015c) Capitalisms After Communism. *New Left Review*, 2(96), 39–51. <http://dx.doi.org/10.64590/fcd>
- Szelényi I. (2018) Társadalomtudomány három „rendszerben”. *Mozgó Világ*, 44(6). Elérhető: <https://mozgovilag.hu/2018/06/12/szelenyi-ivan-tarsadalomtudomany-harom-rendszerben-reszlet-a-juniusi-szambol/>; <https://mozgovilag.hu/2018/07/11/szelenyi-ivan-tarsadalomtudomany-harom-rendszerben-2-reszlet-a-juniusi-szambol/> [Letöltve: 2026-09-07].
- Szelényi I. – Konrád Gy. (1969) *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Budapest: Akadémiai.
- Szelényi I. – Mihályi P. (2026a) *Az egyenlőtlenségek új formái. Magyarország az Orbán-korszakban, 2010–2025*. Budapest: TÁRKI.
- Szelényi, I. – Mihályi, P. (2026b) Inequalities: Origins and Consequences. Understanding the Post-Communist Period, 1989–2025. Budapest: TÁRKI. Elérhető: https://tarki.hu/sites/default/files/2026-01/INEQUALITIES%20ORIGINS%20AND%20CONSEQUENCES_BELIV20251222.pdf [Letöltve: 2026-09-07].
- Szelényi, I. – Szelényi, Sz. (1991) The Vacuum in Hungarian Politics: Classes and Parties. *New Left Review*, 1(187), 121–137. <https://doi.org/10.64590/2gh>
- Szombati, K. (2019) Interview with Iván Szelényi. *European Archive of Voices*. Elérhető: <https://arbeitaneuropa.com/transcripts/ivan-szelenyi/> [Letöltve: 2026-09-07].
- Takács, Á. (2017) The Heads and the Walls. From Professional Commitment to Oppositional Attitude in Hungarian Sociology in the 1960–1970s: The Cases of András Hegedüs, István Kemény, and Iván Szelényi. *Hungarian Historical Review*, 6(4), 856–882.
- Tóth I. Gy. – Szelényi I. (2018) Bezáródás és fluiditás a magyar társadalom szerkezetében. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Ríport 2018*. Budapest: TÁRKI, 25–46. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2018.2>
- Vigvári A. (2020) Az informalitás fogalomtörténete a magyarországi társadalomtudományokban. In Szabari V. (szerk.) *(Disz)kontinuitások. A magyar szociológia 1960 és 2010 között*. Budapest: Napvilág–ELTE Eötvös, 240–262.